

*Лемещенко-Лагода В. В.,**викладач кафедри іноземних мов**Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ В ШОТЛАНДСЬКО-АНГЛІЙСЬКИХ СЛОВНИКАХ

Анотація. Статтю присвячено визначенню поняття «національно маркована лексика», дослідженню особливостей її лексикографічного опрацювання в шотландсько-англійських словниках (Scots-English).

Натепер немає єдиного визначення поняття «національно маркована лексика» серед як вітчизняних, так і закордонних науковців. Більшість мовознавців оперують різними термінами на позначення цього поняття. Зважаючи на різноплановість підходів до тлумачення національно маркованих одиниць, неоднозначність та варіативність у визначенні цього феномену, національно марковані одиниці варто розглядати як слова та словосполучення, що відображають національно-мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови.

Укладання словникової статті до національно маркованої одиниці є одним із найскладніших завдань сучасної лексикографії та полягає в чіткій організації, зазначенні всіх елементів, необхідних для її адекватного розуміння та відтворення. Національно марковані лексичні одиниці зазвичай не мають прямих відповідників, або еквівалентів, у мові перекладу, оскільки мають притаманне лише вихідній мові національно-культурне забарвлення. Саме тому під час перекладу та лексикографічному описі поданої лексичної одиниці найчастіше використовуються такі методи, як метод транскрипції та транслітерації, що надає перекладу національного забарвлення, метод функціонального аналога, що уможливує розуміння поняття не носієм мови, описовий метод, що дає вичерпну характеристику явищу або предмету, що позначає національно маркована лексична одиниця.

Шотландсько-англійській лексикографії (Scots-English) притаманне поєднання декількох методів, а саме транскрипції із тлумаченням і описом, або функціонального аналога з описом та поясненням, що дозволяє найповніше розкрити національно-культурний компонент та надати вичерпне пояснення особливостей вживання та функціонування національно маркованих лексичних одиниць. Отже, лексикографічний опис національно маркованих одиниць має реалізовуватись із використання різноманітних підходів до перекладу та тлумачення.

Ключові слова: національно маркована лексика, транскрипція, транслітерація, функціональний аналог, перекладний еквівалент, шотландсько-англійські словники (Scots-English).

Постановка проблеми. Проблема взаємодії мови і культури є однією з найважливіших серед ключових про-

блем сучасного мовознавства, оскільки саме мова є джерелом накопичення та відображення національної культури, традицій та звичаїв. В умовах інтенсивних глобалізаційних процесів особливої актуальності набувають питання збереження й опису лексичного складу міноритарних мов, що перебувають на межі зникнення і зазвичай є маловивченими. Лексикографічний опис міноритарної шотландської мови Скотс має свою специфіку і значно ускладнюється через відсутність літературного стандарту, орфографічну й орфоепічну варіативність, насиченість архаїзмами й історизмами тощо. Проте найбільше на увагу заслуговує проблема адекватного опису лексичних одиниць, що національно-культурний компонент. Різномановість підходів до тлумачення поняття «національно маркована лексика», невпорядкованість та відмінності у виділенні та її фіксації у словниках міноритарних мов, зокрема шотландсько-англійських, зумовлюють актуальність даної розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що дослідженню національно маркованої лексики присвятили свої праці такі видатні лінгвісти, як Л. Бархударов, Я. Бойко, М. Бондар, Є. Верещагін, С. Влахов, Р. Зорівчак, В. Коптілов, В. Костомаров, О. Кубрякова, С. Тер-Мінасова, Т. Тупиця, С. Флорін, Н. Ясиненко й інші науковці. Незважаючи на активне вивчення, досі не має одностайності у визначенні та розумінні поняття «національно маркована» лексика. Навіть більше, проблема адекватного опису національно маркованих одиниць у словниках залишається поза увагою вітчизняних та закордонних лінгвістів, є лише частково опрацьованою (Х. Вемер, О. Которова, Ю. Мозел, А. Нефьодов та інші).

Мета статті полягає у визначенні поняття «національно маркована лексика», аналізі специфіки її лексикографічної фіксації та перекладу в шотландсько-англійських словниках.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки національно маркована лексика розглядається з різних поглядів з урахуванням закономірностей мовної поведінки носіїв, особливостей відображення культурних явищ у мові, впливу культурного компонента на значення лексичної одиниці тощо. Отже, на позначення поняття «національно маркована лексика» уживаються численні синоніми, серед яких «реалія», «безеквівалентна лексика», «етнолексема», «культура», «культурно маркована лексика», «етномаркована лексика» «фонова лексика» та інші.

У своїх дослідженнях науковець Л. Дяченко звертає особливу увагу на різноманітність понять і водночас підкреслює їхні спільні риси: «Слова з такою наповненістю семантики

національно-культурним змістом лінгвісти називають по-різному: безеквівалентними, реаліями, етнографізмами тощо. Ці слова є не що інше, як джерело знань про певний етнос: менталітет, звичаї, традиції, побут, надбання духовної культури народу. З одного боку, вони служать для позначення не наявних в інших національних культурах предметів чи понять, з ними пов'язаних, з іншого – називають денотати, які були або є типовими, характерними, такими, що становлять невід'ємний атрибут духовної або матеріальної культури того чи іншого народу» [1, с. 9].

Уперше термін «реалія» ужитий відомим мовознавцем А. Федоровим у праці «О художественном переводе» (1941 р.). С. Влахов і С. Флорін у своїй праці «Неперекладне в перекладі» дають таке визначення цьому поняттю: «реалії – це слова і словосполучення народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей в інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних основах», тому що вимагають особливого підходу» [2, с. 238].

Р. Зорівчак розглядає реалії як «моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [3, с. 58].

Учений Л. Бархударов послуговується поняттям «безеквівалентна лексика», відносить до її складу:

- власні імена, географічні назви, найменування установ та організацій, тощо;
- реалії (слова, які позначають предмети, поняття й ситуації, які не існують у практичному досвіді людей, які розмовляють іншою мовою) [4, с. 78];
- випадкові лакуни [4, с. 94–95].

Мовознавець О. Тупиця до складу національно маркованої лексики відносить фонову лексику, конотативні слова, екзотизми, варваризми, визначає їх як безеквівалентну лексику [5, с. 32].

Більшість мовознавців у своїх дослідженнях оперують терміном «культурно маркована лексика» (хоча такий підхід передбачає безпосередній зв'язок із національною культурою та світоглядом) [6, с. 19]. На думку В. Кононенка, «фіксація культури в поширеному тексті, дискурсі зазвичай пов'язана з вивченням національної культури світу <...>» [7, с. 31].

У результаті проведеного аналізу поглядів багатьох дослідників ми дійшли висновку, що, незважаючи на наявне розмежування та варіативність понять, усі вчені розглядають те саме явище, яке ми вважаємо за доцільне називати «національно маркованою лексикою». Погоджуємося з науковцем М. Бондар та визначаємо національно марковані одиниці як групи слів, що відображають національно-мовну картину світу окремої нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови [5, с. 31].

Адекватне відтворення національно маркованої лексики в перекладних словниках міноритарних мов повинно реалізуватися із дотриманням багатьох параметрів, які дали б змогу не тільки зрозуміти значення поняття, а й правильно його вжити в повсякденному спілкуванні.

Науковець М. Бурлакова головним недоліком словникової статті до національно маркованої лексичної одиниці називає відсутність територіальних та стилістичних позначок, що унеможливує коректне вживання поданого поняття користувачем [8, с. 143]. Саме тому О. Карпова вважає за потрібне включати до складу словникової статті вербальні ілюстрації, що відображають функціонування лексичної одиниці в мовленні [9, с. 32]. Отже, укладання словникової статті до національно маркованої одиниці міноритарної мови передбачає передусім її чітку організацію, наявність усіх елементів, необхідних для її адекватного розуміння та відтворення. Проте, на думку вченої О. Іванішевої, головним завданням укладання словникової статті до національно маркованої лексичної одиниці є правильне тлумачення явища мовою перекладу та коректний підбір еквівалента [10, с. 16].

Основними труднощами передачі національно маркованої лексики під час перекладу є відсутність у мові перекладу прямих еквівалентів позначеного предмета чи явища, необхідність передати національно-культурну інформацію, закодовану в них. Дослідники пропонують різноманітні шляхи перекладу національно маркованої лексики, серед яких найпоширеніші в лексикографії такі:

- використання транскрипції та транслітерації (терміном «транскрипція» позначають віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови перекладу) [11, с. 123];
- використання функціонального аналога [12, с. 12];
- використання опису, пояснення та тлумачення.

Для шотландсько-англійської лексикографії найпоширенішим є поєднання декількох методів. Так, у «Dictionaries of Scots Language» у словникової статті до слова «tartan» під час перекладу застосовано метод транскрипції, з подальшим тлумаченням поняття:

TARTAN, n. Also *tairtan*, *tertin* (*Slk. 1893 J. Dalgleish Walter Wathershanks 21*). [*ˈtɑ r̩t̩ n*, *ˈtɛrt̩ n*] **tartan**

n. A woollen cloth woven in stripes of varying width and colour repeated at regular intervals and crossing a similar set of stripes at right angles so as to form a pattern. A plaid or long blanket of this sort was the characteristic garb of Highlanders and certain patterns were favoured in certain districts perhaps because of the availability of local vegetable dyes.

In consequence, towards the end of the 18th century and largely through the enterprise of Messrs Wilson, weavers in Bannockburn, a series of tartans, each ascribed to a certain clan, was devised and is now accepted as authoritative, though almost entirely unhistorical [13].

Транскрипція та транслітерація наближають читача до мови оригіналу, надають предмету, який вона позначає, конотатій небуденності, оригінальності, проте здебільшого реалія залишається незрозумілою для людини і, як наслідок, втрачає своє семантико-стилістичне значення [11, с. 122]. У цьому разі використання описового методу є цілком виправданим, оскільки дозволяє заповнити суттєву прогалину в розумінні національно-культурного компоненту. Водночас у статті зазначаються особливості вимови та варіанти написання слова, а також надано короткий граматичний коментар (визначається частиномовна приналежність), що сприяє кращому розумінню особливостей використання поданої лексичної одиниці.

В електронному словнику «Online Scots Dictionary» (2020 р.) тлумачення слова «Hogmanay» поєднує в собі використання методів функціонального аналогу й опису:

Hogmanay [hɔgmə'ne:]**n. New Year's Eve.**

A new year's gift such as oatcakes, bread or the like given to or solicited by children on New Year's Eve. The cry uttered by children for such a gift [14].

Пояснення та тлумачення за допомогою описового методу є необхідним для того, щоб зробити предмет чи явище, позначуване національно маркованою лексичною одиницею, зрозумілими для носія мови. Водночас використання функціонального аналога дозволяє викликати в користувача схожу реакцію, що й у носія мови [12, с. 12], проте може призвести до часткової або цілковитої втрати національно-культурного компоненту, що містить поняття. Таким, наприклад, є тлумачення цього ж слова у словнику "Scots Dictionary for schools" (2021 р.), що виконано тільки за допомогою методу функціонального аналога.

Hogmanay**noun**

1. *New Year's Eve*

2. *New Year's gift* [15].

Як ми бачимо, відсутність опису до поданого поняття призводить до цілковитої втрати національного забарвлення, не передає ту культурну інформацію, що закодована в ньому.

На нашу думку, лексикографічний опис національно маркованої лексичної одиниці буде адекватним тільки тоді, коли буде містити граматичний коментар до поняття із зазначенням особливостей вимови та написання, переклад (за допомогою транскрипції та/або функціонального аналога), коротке тлумачення або опис з обов'язковим розкриттям національно-культурного компоненту, етимологію слова, можливі похідні словосполучення й ідіоматичні вирази, а також буде супроводжуватись прикладами з літератури або повсякденного мовлення. Найбільш наближеними, однак не ідеальними, є словникові статті "Concise Scots Dictionary" (2005 р.), що включають етимологію слів, тлумачення та переклад, однак не містять достатнього граматичного коментаря, необхідного для адекватного вжиття поданої лексичної одиниці носієм мови.

haggis & c, haggies *el6 n*

1 = haggis, the traditional Scottish dish of sheep's offal, oatmeal etc 16-, now *chf Sc*,

2 the stomach (of a person or animal) *lal8-19*.

□ **bag** the sheep's stomach in which a haggis is cooked *lal8-*, now *Rox*. [ME *hagas, hagese & c (el5)*, of unknown orig] [16].

Отже, лексикографічний опис національно маркованих лексичних одиниць повинен реалізовуватись із використання різноманітних підходів до перекладу та тлумачення, бо неправильна або недостатня інтерпретація може призвести до втрати національно-культурного компоненту, некоректного або помилкового розуміння значення поняття, як наслідок, до помилок під час міжмовної та міжкультурної взаємодії.

Висновки. У підсумку варто наголосити, що немає єдиного визначення поняття «національно маркована лексика». У результаті проведеного аналізу різних поглядів вітчизняних і закордонних науковців дійшли висновку, що під поняттям «національно марковані лексичні одиниці» варто розглядати групи слів, що відображають національно-мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови.

Лексикографічне опрацювання й адекватне відтворення національно маркованих одиниць у перекладних словниках повинно реалізовуватись із дотриманням багатьох параметрів, які б дали змогу не тільки зрозуміти значення поняття, а й правильно його вжити під час міжкультурної взаємодії.

Найпоширенішими методами перекладу національно маркованих одиниць у лексикографії є використання транскрипції та транслітерації, використання функціонального аналога, використання опису, пояснення та тлумачення.

Для шотландсько-англійської лексикографії найпоширенішим є поєднання декількох методів, а саме транскрипції із тлумаченням та описом, або функціонального аналога з описом та поясненням. Проте лексикографічний опис національно маркованої лексичної одиниці, на нашу думку, буде адекватним та вичерпним тоді, коли буде містити граматичний, переклад, коротке тлумачення або опис, етимологію слова, можливі похідні словосполучення й ідіоматичні вирази, буде проілюстрований прикладами вживання.

Література:

1. Дяченко Л. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексик сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 18 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 352 с.
3. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1989. 216 с.
4. Бархударов Л. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов. Москва : Международные отношения, 1975. 237 с.
5. Бондар М. Класифікація національно маркованих одиниць. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія. Педагогіка. Психологія»*. 2015. Вип. 30. С. 31–36.
6. Гдовская Б. Лексика страноведческих реалий в художественном тексте : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1993. 210 с.
7. Кононенко В. Мова у контексті культури. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2008. 390 с.
8. Бурлакова М. К проблеме культурологической направленности учебного словаря: *Английская лексикография : формирование, развитие, современное состояние* : юбилейный сборник научных статей. Иваново : Иван. Гос. ун-т, 2006. С. 135–153.
9. Карпова О. Лексикографические портреты словарей английского языка. Иваново : Иван. гос. ун-т, 2005. 185 с.
10. Иванищева О. Лексикографирование культуры в двуязычном словаре : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. 31 с.
11. Довбиш М., Свінтковська Т. Шляхи перекладу етномаркованої лексики. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 122–124.
12. Бойко Я. Лінгвопрагматичні аспекти перекладу культурно маркованої лексики в англійських публіцистичних текстах. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2015. Т. 12. № 2. С. 7–13.
13. The Dictionary of the Scots language. 2000. URL: <http://www.dsl.ac.uk/> (дата звернення: 05.04.2021).
14. The online Scots dictionary. 2020. URL: https://www.scots-online.org/dictionary/read_dictionary.php?letter=N (дата звернення: 02.04.2021).
15. Scots Dictionary for Schools. 2021. URL: <https://dsl.ac.uk/our-publications/scots-dictionary-for-schools-app/> (дата звернення: 08.04.2021).
16. The Concise Scots Dictionary. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 820 p.

Lemeshchenko-Lagoda V. Nationally marked vocabulary: the problem of definition and specificity of lexicographic fixation in Scots-English dictionaries

Summary. The article is devoted to the definition of “nationally marked vocabulary” and the study of the features of its lexicographic fixation in Scots-English dictionaries.

To date, among both domestic and foreign scholars, there is no single approach to the definition of “nationally marked vocabulary”. Most linguists use different terms to denote this concept. Given the diversity of approaches to the interpretation of nationally marked units, ambiguity and variability in the definition of this phenomenon, nationally marked units should be considered as words and phrases that reflect the national-linguistic picture of the world of a nation, as well as features of economy, geography, social life, folklore, literature, all kinds of art, science, life, customs of native speakers.

Compiling a dictionary article for a nationally marked unit is one of the most difficult tasks of modern lexicography and demands a clear organization, indicating all the elements necessary for its adequate understanding and reproduction.

Nationally marked lexical units, as a rule, do not have direct equivalents in the language of translation, as they contain

national-cultural features peculiar only to the source language. That is why the translation and lexicographic description of the given lexical unit most often uses such methods as the method of transcription and transliteration, which makes the translation nationally coloured, the method of functional analogue, which allows understanding the concept by the non-native speakers, descriptive method that gives a comprehensive description of the phenomenon, denotes a nationally marked lexical unit.

Scots-English lexicography is characterized by a combination of several methods, namely transcription with descriptive method and interpretation, or functional analogue with description and explanation, which allows fully revealing the national and cultural component and providing a comprehensive explanation of the peculiarities of use and nationally marked lexical units functioning. Thus, the lexicographic description of nationally marked units should be realized using various approaches to translation and interpretation.

Key words: nationally marked vocabulary, transcription, transliteration, functional analogue, translation equivalent, Scots-English dictionaries.